

Uit dit hoofdkamp werden de overlevenden van Ladelund met andere Nederlandse gevangenen (onder hen ook Puttenaren die in eerste instantie in het hoofdkamp Neuengamme aan het werk waren gezet) na enige tijd naar weer andere *Aussenkommandos* overgebracht: een deel naar Meppen waar gegraven moest worden (en in de winterse weken sneeuw geruimd), een deel naar een nieuw *Aussenkommando* in Westfalen: Lerbek, waar in een fabriek een werkplaats werd ingericht voor het repareren van vliegtuigmotoren. 'Hier ging het', aldus een Puttenaar, 'vrij goed. Men had wel honger, maar overigens, als je op de fabriek werkte, ging het best.'¹

Dat eind april en in de eerste dagen van mei, toen ook het Neuen-gamme-complex werd ontruimd, nog talloze gevangenen zijn omgekomen, zal uit een volgend hoofdstuk blijken. Hier willen wij nog slechts bij één punt stilstaan: de verliezen die de uit Putten gedeporteerde groep heeft geleden.

★

De cijfers waaruit die verliezen blijken, gaven wij reeds eerder weer (nl. in hoofdstuk 1): van de vijfhonderdacht-en-tachtig, in Neuengamme ingeschreven leden van de Puttense groep, van wie de meesten in Putten geboren en getogen waren, zijn vijfhonderdnegen-en-dertig bezweken: bijna 92%. Sommigen hebben dit sterftepercentage in verband gebracht met factoren die specifiek voor de Puttense groep zouden gelden: de Puttenaren waren gewend hard te werken en dus werkten ze ook in hun gevangenschap hard in plaats van zoveel mogelijk lijn te trekken, ze waren niet in het minst voorbereid op wat hun te wachten stond, en ze konden zich, plotseling overgebracht in een situatie waarin de dood op de loer lag, afgesneden van hun gezin, hun bekenden, hun dorp, niet aanpassen. Men heeft ook wel verband gelegd met de aard van de prediking van sommige in Putten staande predikanten. De Puttenaren 'hadden', aldus later een hunner die als twintigjarige elders was ondergedoken maar op de dag van de razzia toevallig bij zijn ouders in Putten was geweest, 'in hun kleine, besloten gemeenschap veel over hel en hemel gehoord. Ik heb de indruk: in het verleden meer over de hel dan

¹ C. Meiling in a.v., p. 232.